

Research Type: Review Article

Received: 15.06.22

Accepted: 21.06.2022

ELDERLY AND THE FACT OF AGE IN PROVERBS¹

Mehmet YASTI²

Sabire KARAAĞAÇ³

Abstract

Social and cultural value judgments and ways of perceiving the world are hidden in proverbs, which are the common memory of nations. In proverbs, we come across many subjects from life, such as social events, natural events, traditions and beliefs that have left their mark on society. One of the remarkable issues in proverbs is the phenomenon of old age and old age. In this study, it has been tried to determine the point of view of the elderly and old age in Turkish culture from past to present, and the position of the elderly in the society by putting forward the variants of the proverbs that deal with the issue of old age, if any, in historical and contemporary Turkish dialects. For this purpose, Proverbs and Idioms Dictionary in Regional Dialects, Özkul Çobanoğlu's Dictionary of Turkish World Common Proverbs and Ömer Asim Aksoy's Dictionary of Proverbs were scanned and proverbs related to old age were determined and classified according to their subjects. It has been determined that some proverbs containing the subject of old age, especially since the Karakhanid period, when the first products of Islamic-Turkish literature were given, have come to the present day by being variants with conceptual differences, but they are used in the whole Turkish world without changing their value judgments. When the proverbs dealing with old age in Turkey Turkish and historical and contemporary Turkish dialects are examined, it is stated that old age brings about various weaknesses as well as giving people dignity and experience.

Keywords: Age, Proverbs, Historical and Contemporary Turkish Dialects, Turkey Turkish

---

¹ This article is an extended version of the paper presented in the symposium named "I. International Eurasian Symposium on Social Sciences and Arts", and it was turned into an article by making some changes.

² Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, SBBF Turkish Language and Literature Department, ORCID: 0000-0001-6339-6872, mehmetyasti42@gmail.com

³ Graduate Student, Necmettin Erbakan University, SBE Turkish Language and Literature, sabire.527@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8223-2133

Makale Türü: İnceleme Makalesi
Başvuru: 15.06.2022
Kabul: 21.06.2022

ATASÖZLERİNDE YAŞLI VE YAŞLILIK OLGUSU¹

Mehmet YASTI²

Sabire KARAAĞAÇ³

Öz

Milletlerin ortak hafızası olan atasözlerinde toplumsal ve kültürel değer yargıları ile dünyayı algılayış biçimleri saklıdır. Toplum üzerinde iz bırakmış sosyal olaylar, tabiat olayları, gelenek-görenekler, inanışlar gibi hayatın içinden pek çok konuya atasözlerinde rastlarız. Atasözlerinde dikkat çeken konulardan biri de yaşlı ve yaşlılık olgusudur. Çalışmada, yaşlılık konusunu ele alan atasözlerinin -varsa- tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları da ortaya konularak geçmişten bugüne Türk kültüründeki yaşlılara ve yaşlılığa bakış açısı, yaşlıların toplum nezdindeki konuları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Özkul Çobanoğlu'nun *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* ve Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü* taranarak yaşlılık ile ilgili atasözleri tespit edilmiş ve konularına göre tasnif edilmiştir. Özellikle İslami-Türk edebiyatının ilk ürünlerinin verildiği Karahanlı döneminden itibaren yaşlılık konusunu içeren kimi atasözlerinin kavramsal farklılıklarla varyantlaşarak günümüze kadar geldiğini ancak değer yargılarının değişmeden tüm Türk dünyasında kullanıldığı belirlenmiştir. Türkiye Türkçesi ile tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki yaşlılığı ele alan atasözleri incelendiğinde yaşlılığın insana itibar ve tecrübe kazandırmasının yanında çeşitli zafiyetleri de doğurduğu konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Atasözleri, Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleri, Türkiye Türkçesi

Giriş

Bir milletin kültürünü, değer yargılarını, dünyaya bakış açılarını, meydana getirdikleri yazılı eserlerin söz varlığında ve özellikle sözlü kültürün taşıyıcısı olan deyim, atasözleri gibi kalıp ifadelerden tespit etmek mümkündür. Atalarımızın uzun yıllar boyunca deneyimleyerek elde ettiği tecrübeler, bir birikim hâlinde sözlü ve yazılı dil ürünleriyle sonraki nesillere aktarılır. Sözlü kültürü, bir kale gibi muhafaza eden atasözleri tam da bu aktarma işini üstlenir.

Ömer Asım Aksoy, milletlerin tecrübe süzgecinden süzülerek gelen atasözlerini verilmek istenen mesajlara göre yedi alt başlıkta sınıflandırmıştır:

¹ Bu makale 13-14 Mayıs 2022 tarihinde düzenlenen I. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler ve Sanat Sempozyumunda (ESSA) sözlü olarak sunulmuş, tam metin olarak bildiri kitabında yayımlanmamıştır.

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-6339-6872, mehmetyasti42@gmail.com

³ Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Öğrencisi sabire.527@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8223-2133

1. *Sosyal olayların nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- yansızca bildiren atasözleri: Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.*
2. *Doğa olaylarının nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri: Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.*
3. *Toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri: Sona kalan dona kalır.*
4. *Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlâk dersi ve öğüt veren atasözleri: Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.*
5. *Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri: Can bostanda bitmez.*
6. *Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri: Kızını dövmeyen dizini döver.*
7. *Kimi inanışları bildiren atasözleri: Ananın bahtı kızına (1970: 17-19).*

Aksoy'un yapmış olduğu tasnife göre Türk milletinin yaşlı ve yaşlılık ile ilgili değer yargıları töre ve gelenek bildiren atasözleri ile inanışları bildiren 6 ve 7. maddeleri içerisinde değerlendirilebilir. Türkiye Türkçesinde tespit edilen atasözleri art zamanlı ve eş zamanlı karşılaştırılarak Türklerin yaşlı ve yaşlılık olgularına bakışı belirlenmeye çalışılmış, bu olgular için kullanılan kelimelerin söz varlığı ortaya konulmuştur.

Yaşlı, yaşlılık ve yaşlan- ile ilgili kelimeleri Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren görüyoruz. "Köktürk metinlerinde *ödsik* "yaşlı", *ötülüg* "itibarlı, yaşlı"; Uygur metinlerinde *kart* "yaşlanmış", *kurta* "yaşlı kadın, ihtiyar kadın", *kurtğa* "yaşlı", *yaşlağ* "yaşlı", *yaşlıg* "ihtiyar", *karı* "yaşlı", *harı* "koca, ihtiyar", *karıg* "yaşlı", *abuçka* "ihtiyar", *karı-* "yaşlanmak", *harı-* "ihtiyarlamak", *uluğad-* "büyümek"; Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise *karı*, *koca* "ihtiyar, yaşlı", *awıçga* "kocamış kişi", *awıçka* "yaşlı", *karılık* "yaşlılık", *avuçkalık* "yaşlılık", *uluğluk* "ululuk, büyüklük", *uluğlukluk* "yaşlılık", *karı-* "koca-", *karıt-* "kocatmak" gibi kelimeler dikkati çekmektedir". Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde "yaşlı" anlamında *karı* kelimesini görürüz. Bundan başka *karıcuk* / *karıçuk*, "ihtiyar, yaşlı kadın", *koca*, *kocacık*, *kocalık*, *ululuk*; "yaşlılık, ihtiyarlık", *karı-*, *kocal-* "ihtiyarlamak", *kocat-* "ihtiyarlatmak", *ulal-* "büyümek, yaşlanmak", *yašta-* "yaşlanmak, çok yaşamak", kelimeleri metinlerde yer almaktadır. Harezmi Türkçesinde *karı*, *kart*, *karılık*, *karlık* "yaşlı, yaşlılık", *karı-*, *karta-* *ulğar-* "büyümek, ihtiyarlamak, yaşlanmak", *ulğay-* "büyümek, yaşlanmak"; Kıpçak Türkçesinde *karı-*, *karı bol-*, *kartay-* "ihtiyarlamak", *akar-* "yaşlanmak, saç sakal ağarmak", *mona-*, *qarı-* kelimeleri kullanılmıştır (Naskali 2020: 183-189).

Yaşlılık kavramının geçtiği atasözlerine de Uygurlar döneminden itibaren rastlamaktayız. Köktürk döneminde yaşlılık ile alakalı herhangi bir atasözü yoktur. Çünkü "konu bağlamının sınırlılığı ve gündelik hayattan uzak olması yazıtlarda kullanılan atasözleri ve deyimleri de kısıtlamıştır" (Naskali 2020: 208). Uygur döneminde ise yaşlılık temasını içeren altı adet atasözü vardır:

İt karı bolsar yatıp ürür (İt ihtiyarlarsa, yatıp havlar.)

Teve karı bolsar bunçal bolur (Deve ihtiyarlarsa, bunar.)

Ud karı bolsar murañın bolur (Sığır ihtiyarlarsa, ahlaksızlaşır.)

Ğız karı bolsar kıçın körgü (Kız ihtiyarlarsa, kıçına bakar)

Ğoyñılar karı bolsar irçin bolur (Câriyeler ihtiyarlarsa, maskara olur)

Er karı bolsar kerçin bolur (Erkek ihtiyarlarsa, maskara olur. (Arat 1991: 274; Wilkens 2021).

Yukarıdaki atasözlerinde Uygurlar döneminde yaşlılığın insanlarda meydana getirdiği zayıflık vurgulanmıştır. Yaşlıya ve yaşlılığa bakış açısının bu dönemde olumsuz olduğunu söylenebilir.

Yaşlılık ile ilgili atasözlerinin anlayış farklılığıyla birlikte Karahanlı Türkçesi metinlerinde arttığı görülür. Karahanlı dönemi eserleri içerisinde özellikle Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lugâti't-Türk bize bu noktada önemli malzeme sunar. DLT'de yaşlılık ile ilgili altı adet atasözü tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Karı sawı kalmas kağıl bağı yazılmas (Yaşlının sözü ihmal edilmez, tutulur. Taze söğüt dalları bağlanınca çözülmez) (2014: 176).

Ödlek karıtmışka boğug talkımas (Zamanın ihtiyarlattığına boya ayıp sayılmaz) (2014: 328).

Arslan karısa sıçgan ütin küdezür (Aslan yaşlanınca, sıçanın deliğini gözetler ki onu alsın) (2014: 461).

Kutadgu Bilig'de de yaşlılığı ele alan atasözü niteliğinde sayılabilecek birçok beyit bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

5639 saçım boldı sungkur tüsi teg şaşut

sağal boldı yazkı gülef teg orut

(Saçım sungur rengi gibi kır oldu; sakalım yazdan kalmış kuru ota döndü.)

5643 kara erdi kuzgun tüsi teg başım

kuğu kondı başka yetildi yaşım

(Başım kuzgun gibi karaydı; şimdi başıma kuğu kondu, yaşım da çok ilerledi.) (Arat 1979: 938- 941).

Özellikle Kutadgu Bilig'de yer alan dört sembol kişiden biri olan *Odgurmuş* bilgeliği, yaşlılığı ve olgunluğu temsil eder.

İlk metinlerden itibaren gördüğümüz yaşlılıkla ilgili atasözleri, toplumun bu olguya bakışındaki değişimi göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye Türkçesinde *yaşlı* ve *yaşlılık* kavramlarını ele alan 52 adet atasözü belirlenmiştir. Bunun için Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ile yine Ömer Asım Aksoy yönetiminde hazırlanan *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II* taranmıştır. Ayrıca belirlenen bu atasözlerinin -varsa- tarihî ve çağdaş lehçelerdeki varyantlarını tespit etmek için *Özkul Çobanoğlu'nun Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* taranmış, diğer Türk topluluklarının bu olguya bakış açısı belirlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye Türkçesi standart dilinde ve bölge ağızlarından belirlenen *yaşlı* ve *yaşlılık* ile ilgili atasözleri, verilmek istenen mesajlar bakımından şu alt başlıklarda sınıflandırılabilir:

1. Tecrübe sahibi olarak yaşlı sözünün kıymeti anlatan atasözleri
2. Atadan görülenin yapılması gerektiğini anlatan atasözleri
3. Yaşlılığın getirdiği zayıflıkları anlatan atasözleri
4. Yaşlanmadan gençliğin kıymeti bilmek gerektiğini anlatan atasözleri

5. Yaşlılığın insana kazandırdığı olgunluğu ve yaşlılığın son demlerini anlatan atasözleri
6. Çocukluktan yaşlılığa insanın kişiliğinin değişmediğini anlatan atasözleri
7. İnsan yaşlansa da gönlün hep genç kaldığını anlatan atasözleri
8. Aklın ölçütünün yaş olmadığını, yaşına uygun davranılması gerektiğini anlatan atasözleri
9. İnsanların küçük yaşlarda eğitilmesi gerektiğini anlatan atasözleri

1. Tecrübe Sahibi Olarak Yaşlı Sözünün Kıymetini Anlatan Atasözleri

Yaşlıların sözleri, uyarıları, tavsiyeleri, gençlerin yolunu çizmede önemli kilometre taşlarıdır. Hayattan çıkarılan derslerin ve tecrübelerin birikimidir. Yaşlıların sözlerinin ne kadar kıymetli olduğunun yansımalarını atasözlerinde şu şekilde görürüz:

Ataların sözü Kuran'a girmez; ama yanınca yürür (Aksoy 1970: 159).

Benzer duruma örnek oluşturacak bir ifade DLT'de geçmektedir:

Karı sawı kalmas (Yaşlının sözü ihmâl edilmez, tutulur) (Ercilasun ve ark. 2018: 176).

Yaşlı sözünü dikkate almak insanlar için ne kadar faydalı ise dikkate almamak da o kadar zarardır. Atasözlerine genel olarak bakıldığında yaşlı sözü dinlemeyen kişiler için *yabana atıl-, yorul-, kadaya rastla-, üre üre kal-, uluyakal-, ulu-* gibi olumsuz fiiller kullanılmıştır. Yine yaşlı sözü dinlemeyen bir insanın çeşitli belalara uğrayacağı düşünülmüştür. Bu konuyla alakalı atasözlerinin birçok benzer formunu standart dilde ve ağızlarında bulmak mümkündür:

Büyüğünün sözünü dinlemeyen yorulur (Aksoy 2004: 73).

Büyük sözü dinlemeyen, büyük kadaya rastlar (Aksoy 2004: 74).

Büyük sözü dinlemeyen üre üre kalır (Aksoy 2004: 74).

Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır (Aksoy 1970: 453)

Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar (Çobanoğlu 2004: 104; Aksoy 1970: 159). Bu atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şu şekildedir:

Tarihî Türk Lehçeleri

dl. Bilge eren savların algıl öğüt, edgü savı
edlese özke siñer./Ulugnı ululasa kut bulur.

çağt. Er gaznası eski söz, er şırağı eki göz.

kpçk. Her kim öğüt işidip tutmasa melametka
tuş bolur.

osml. Atalar sözün dutmyan yabana atılır.

altn. Ata sözün tutmagandi catka atarlar./Ata
sözü Kurana girmez ama yanınca lök lök gılışır.

oğzt. Atalar sözi Gur'ana girmez, amma Gur'an
yanınca yalılâyın yalışur./Atalar sözünü
tutmayan yabana atılır, ahirete tamu ehline
katulur.

Çağdaş Türk Lehçeleri

afgn. Atakar sözü, aklın gözü.

gazr. Atalar sözünü tutmayı beyabana
atarlar./Atalar sözü mahkeme olmaz.

ahsk. Böyüğün sözünü tutmyan uluya-uluya

kazk. Atalar sözi-akıldıñ közi./Söz bilmesen

kalur.

alty. Köp söstö çın t'ok, kep söstö tögün t'ok./Kep sös buzulbas./T'aan söstö t'ajit t'ok, ulu söstö uyat t'ok.

balk. Ulu sözü dinleyen, yüce daa aşar.

başk. Yeyik kürki haka, hüz kürki makel./Hüz başı mekelde.

blgr. Ulusunun sözünü tutmayan uluya gider.

çuvş. Vattisem kalani ahal mar sav.

dirm. Uluyu dinlêmêyên ulû kalî.

haks. Uluglar sözünü tutpanı hayıgdañ hıya tastidir.

nogy. Er gaznası eski söz, er şurağı eki köz.

tatr. Olılarınñ süzin totmasañ, olaygançı igilik kürmessiñ.

trkm. Ata sözi almaz, aydanı yerde kalmaz./Ulnın diyenini etmedik uvlar.

könelerdin sözün söyle.

kazr. Atalar sözü hikmettir./Mesel güldür söz çiçek.

kbrs. Ulu sözünü tutmayan uluya kalır./İhtiyar lafi yabana atılmaz.

kırm. Aytkanlar atalar: Kartlar sözünü tutmagan katalar.

kklp. Atalar sozi, akıldın kozi.

krcy. Kartlanı sözü akılını közü./Nart söz kart bolmaz./Nart söz söznü arkavu.

krgez. Makal akıldın kaymağı./Makal sözdün atası.

kşky. Atalar sözü, elimiz gözü./Atalar sözü sözlerin gözü.

özbk. Atalar sözi, akılını közi.

tuva. Ata sözün ajırıp bolbas, iye sözün ijip bolbas.

uygr. Atalar sözi-ekilniñ közi./Helik ekli makalda (Çobanoğlu, 2004: 104-105).

Uluları ululayan kut bulur, sözlerini tutmayan ulur (Çobanoğlu 2004: 452). Bu atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde farklı formlarda kullanıldığını belirlenmiştir:

Tarihî Türk Lehçeleri

dlt. Uluğni uluglasa, kut bolur.

kpcık. Ulugluk ol degül kim ulularını yaramas lafz birlen yâd kılğay./Her kim uluglarsa söker tili bilen öz kanın töker.

çağt. Uluğni uluglasa kut bolur.

osml. Ulu söz dinlemeyen, uluya kalır.

oğzt. Uhlar sözün diñlemeyen, uluyı kalur.

altn. Ulunu ululagan kut tabar.

Çağdaş Türk Lehçeleri

kazk. Ulı sözde uyat jok./Ülkendi kürmetteseñ, kut bolar.

kırm. Kart öğütün tutmagan kartayğası olmaz.

özbk. Adam kariyalarnıñ yaşını hurmatlasa, bahtli boladi

krgez. Karının sözün kapka sal.

blgr. Uluyu dinlemeyen ulur kalır.

trkm. Ulnın diyenini etmedik uvlar. (Çobanoğlu 2004: 452).

Yukarıda sıralanan atasözlerinden hareketle Türk dünyasının hemen hemen her yerinde yaşlı sözüne verilen önem dikkati çekmektedir. Fakat *büyüğün sözünü dinle, gittiği yoldan gitme* (Aksoy 2004: 73) atasözünde ise büyük sözünün önemi vurgulanmakla beraber gittiği yoldan gitme denilerek insanların büyük de olsa hata yapabileceği sezdirilmiştir. Bu sebeple büyüklerimizin sözlerini dikkate alıp uygulasak bile onların her davranışı örnek almamız gerektiğini anlarız.

Yaşlı sözünün önemine dikkati çeken atasözlerimizden biri de *Su küçüğün, sofr/söz büyüğün* (Aksoy 1970: 434) atasözüdür. Bu atasözünde ilk olarak yemek yemenin ya da sözün öncelikle büyüğe ait; suyun ise öncelikli olarak küçüğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu atasözü birçok kaynakta farklı şekillerde yer almaktadır. Atasözünün doğrusunun ne olduğu konusunda tartışmalar vardır. Bu atasözünün ilk şekli Oğuz Türkçesinde *Söz ulunun, su kiçinin* (Söz büyüğün, su küçüğün) şeklindedir (Çobanoğlu 2004: 432). Nail Tan atasözünün ilk geçtiği tarihî kaynaklardan itibaren farklı kullanımlarına dikkat çekmiş ve sonra bu kullanımlar içinde atasözünün doğrusunun *Su küçüğün, sofr büyüğün* olabileceğini ifade etmiştir (2014: 70.¹ Su ile yemek yahut su ile sofr birbirlerini çağrıştıran kavramlardır.

Bu atasözünün de tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde farklı varyantlarını görüyoruz:

Tarihî Türk Lehçeleri

dlt. *Giçik uluğka turuşmas, kırguy sonkurka karışmas.*

osml. *Su küçüğün, söz büyüğün.*

altn. *Suv kiçkenenin sav üykennin.*

oğzt. *Söz ulunun su kiçinin.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

balk. *Söz büyüün, su ufaan.*

kbrs. *Su küçüğün söz büyüğündür.*

dbrc. *Suv kişkeniñ, col balabaniñ.*

kırm. *Suv kuçükniñ, söz buükniñ./Suv kişkeniñ col balabanniñ.*

dirm. *Su küçüün ekmek büyüün.*

kşky. *Su küçüğündür, yemek üyüğün.*

gagz. *Su küçüün söz büyüün.*

özbk. *Suv kiçikdan, aş kattadan.*

haks. *Sug kiçigdi, sös ize ulugdi.*

trkm. *Suv kiçiniñ, söz ulınıñ.*

kary. *Suv kiçiknın, soz buyuknın.*

blgr. *Söz büyüğün su küçüğün.*

kazr. *Su küçüyündü, süfre büyüğündür.*

urml. *Su küçüğün, söz büyüğün (Çobanoğlu 2004: 432).*

¹ Atasözünün varyantları şunlardır: Su küçüğün, söz ulunun; Su küçüğün, söz büyüğün; Su küçüğün, sofr büyüğün; Su küçüğün, yemek büyüğün; Su büyüğün, sus küçüğün; Sus küçüğün, sofr büyüğün; Söz büyüğün, su küçüğün; Söz büyüğün, sus küçüğün; Söz büyüğün, suç küçüğün; Küçüğe su, büyüğe yol. (Nail Tan, "Su Küçüğün, Söz Büyüğün" Atasözüyle İlgili Doğrular, Yanlıklar, Türk Dili Dergisi, 2014, s. 70).

2. Atadan Görülenin Yapılması Gerektiğini Anlatan Atasözleri

İnsan, ilk önce büyük olarak anne ve babanın tavır ve tutumlarını örnek alır. Hayatının geri kalanında da ailesinden örnek almış olduğu davranışları sergiler. Örneğin herhangi bir duygusunu -öfke, sevinç vs.- açığa vururken ebeveynlerinin tepkilerine benzer nitelikte tepkiler verebilmektedir. Ebeveynler, evlatlarına her ne kadar öğüt verseler de kendileri iyi bir örnek olmadıktan sonra verilen öğütler havada kalır. Bu yüzden büyükler öncelikle kendi davranışlarını düzeltmelidir ki karşı tarafa tesir edebilsinler. Genellikle kızlar annelerini; erkekler ise babalarını örnek alırlar. Anne-baba ne kadar iyi örnek olurlarsa çocukları da o kadar iyi bir insan olarak yetişir. Aksi takdirde kötü rol model olan bir anne-babadan mükemmel bir evlat yetiştirmesi beklenemez. Bu sebeple aile eğitimi kültürümüzde önemlidir. Bu konuyu ele alan standart dilde ve bölge ağızlarındaki atasözleri şunlardır:

Arabanın ön tekerleği nereden geçerse ardı da oradan geçer (Çobanoğlu 2004: 85). Atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları ise şu şekildedir:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. *Ald tegerçik kaydan cürse, art tegerçik andan cürer.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

afgn. *Aldığı köç kayda barsa kiyingi köç sanda barat.*

krçy. *Arbanı al çarhı kirgen cerden, art çarhı da öter.*

başk. *Algı tegermes kaydan tögörleke, art tegermes te şunan tögerley.*

krgz. *Aldıñkı tuyaktın izin, artkı tuyak başat.*

dlrm. *Arabanın ön tekelce needen geçeseee aaka tekelee de ondan geçee.*

kşky. *Gafilenin başı hera yere getti, kuluncuda ora geder.*

blgr. *Arabanın ön tekerleği nereye giderse, arka tekerleği de oraya gider.*

kumk. *Al dögerçik kaydan yürüse, art dögerçik andan yürür.*

gazr. *Arabanın kabak çerhi geden yolu dalı çerhi de geder.*

nogy. *Aldığı arba kaydan yürse, soñğı arba da sonnan yürer.*

kary. *Ald kopçek nas ketse art kopçek te alay keter.*

özbk. *Kartta arava kaydan yursa, küçük arava şundan yuradi.*

kazk. *Aldığı arbanın döñgeleri kayda jürse; soñğı döñgelegi de sonda jüredi.*

tatr. *Algı küpçek kaydan tegerese, artkısı da şundan tegerer.*

kazr. *Ananın keçdiyi köprüden gızı da keçer.*

tuva. *A'ttñ artkı duyugları murnuku duyugların isteer.*

kbrs. *Ön tekerlek nereye giderse arka tekerlek de oraya gider.*

trkm. *İki araba nirden yörese, soñkı da şondan yörer.*

kırm. *Arabanıng aldı kayakka ketse, artı da şu yakka keter.*

urml. *Ald küpçekniñ yizine art küçek de basay.*

kklp. *Aldıñğı arba kayda cürse, soñğı arba da sonnan cüredi.*

uygr. *Harvuniñ aldı çaki keyerde mañsa, keyin çaki şu yerde mañidu* (Çobanoğlu, 2004: 85-86).

haks. *Çoban haydag, hoylar andagoh.*

Atadan gören ok yontar, anadan gören don biçer (Çobanoğlu 2004: 104). Atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şöyledir:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. Anadan körgen ton biçer, atadan körgen ok conar.

Çağdaş Türk Lehçeleri

başk. Atanan kürgen uk yonır, anenen kürgen tun biser.

krgez. Ata körgön ok conot, ene körgön ton biçat.

dbrc. Atadan körgen ok conar, anadan körgen ton pişer.

nogy. Atadan körgen ok yonar, anadan körgen ton pişer.

kazk. Ata körgen ok jonar, ana körgen ton pişer.

özbk. Ota kürgan uk yunar, ona kürgan tun biçar.

kırm. Anadan korügen - ton biçer, babadan korügen – ok atar.

tatr. Ata körgen uk yotar, ana körgen tun biçer.

kklp. Ata körgen ok conar, ene körgen toñ pişer.

trkm. Ata gören yol keser, ene gören don.

krçy. Atasından körüb, caşı bav eter; anasından körüb kızı ton biçer.

uygr. Ata körgen ok yonuydu, ana körgen ton biçidu (Çobanoğlu 2004: 104).

Baş nereye giderse ayaklarda oraya gider atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şu şekildedir:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. Bas kayda ketse ayakta o cerge keter.

osml. Baş gidince ayak payidar olmaz./Ayağı baş yürütür.

oğzt. Baş gedicek payidar olmaz ayag./Baş olmasa mukarrer olmaz ayak.

çağt. Başbolmasa köde laş.

Çağdaş Türk Lehçeleri

balk. Nereye baş gider, oraya ayaklar da gider.

kırm. Baş kayda ketse ayak da onda keter.

dbrc. Baş kayakka ketse ayak o yaka keter.

özbk. Ayok kayda bolsa, boş şunda.

kbrs. Baş nere gidorsa, ayaklar da o ana gider.

trkm. Baş bolmasa gövre leş

kerk. Baş gedince ayağ payedar olmaz.

uygr. Baş keyerde bolsa, put şu yerde./Baş aldida yürer, put keynide (Çobanoğlu 2004: 133).

blgr. Baş gidince ayak durmaz.

Kuş yavrusu yuvasında gördüğünü yapar atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şunlardır:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. Kuş uyada körgecin yasar.

Çağdaş Türk Lehçeleri

dbrc. Kuş balası yuvasında körgecin işler.

kumk. Uyasında ne görse, uçganında şonu eter.

kary. Kuş oyasında ne korse, anı orenir.

nogy. Uyasında ne körse, uşkanda da sonı eter.

kazk. Kus uyada neni körse, uşkanda sonı aladı.

özbk. Kuş, uyasıda körganini kiladi.

kırm. Kuş yuvada körgenin yasar.

tatr. Oyada ni kürseñ oçkanda şunu kürirsiñ.

krçy. Kuş uyasında neni körse, uçhanında anı eter.

uygr. Körgen körgenni kilur, körmigen nimini kilur (Çobanoğlu 2004: 372).

krqz. Uyadan emneni körsö, uşkanda oşonu alat.

Oğul atadan görmeyince sofrı salmaz atasözünü tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şöyledir:

Tarihî Türk Lehçeleri

oğzt. Oğul ataya göre süfre yayar./Oğul atadan görmeyince sofrı çekmez.

osml. Oğul atadan görmeyince sofrı salmaz.

Çağdaş Türk Lehçeleri

kazr. Oğul atadan görmeyince süfre çekmez.

blgr. Oğlan babadan beller sofrı açmayı, kız anadan beller biçki biçmeyi.

ahsk. Oğul babasına göre süfre açar.

trkm. Ogul atasından saçak yazmanı övrenir (Çobanoğlu 2004: 394).

3. Yaşlılığın Getirdiği Zayıflıkları Anlatan Atasözleri

Gençlik zamanında herkesin itibar ettiği ve hatta korktuğu kimseler, güçten düşünce yahut zenginliğini kaybedince insanların nazarında da itibarını kaybedebilir. Diğer taraftan yaşlanan insanın pek çok davranışı sınırlanır.

Yusuf Has Hacip ise Kutadgu Bilig’de bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

367 Kiming yaşı altmış tüketse sağış

Tatıj bardı andın yayı boldı kış

(Kimin yaşı altmışı doldurmuşsa, ondan hayatın tadı gitmiş ve yazı kısa dönmüştür) (Arat 1979: 146-147).

Bu konu ile alakalı Türkiye Türkçesi standart dilinde ve bölge ağızlarında tespit edilen atasözleri şunlardır:

Arslan kocayınca sıçan deliğini gözetir (Aksoy 1970: 154).

Ayı ihtiyarlayınca yavruları tüteri ile oynar (Aksoy 2004: 53).

Ayu ihtiyarliyende balesine öyünçah olur (Aksoy 2004: 54).

Kurt kocayınca keçi boynuzlar (Aksoy 2004: 168).

Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur (Aksoy 1970: 378).

Kurt kocayınca ite maskara olur atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şu şekildedir:

Tarihî Türk Lehçeleri

dlt. Arslan karısa sıçgan ütün ködezür. **osml.** Kurd kocayınca köpeğini maskarası olur.

altn. Arslan kartaysa çıkkan uyasın közetler. **oğzt.** Kişi gocalıcağ buzağı gütdürürler.

Çağdaş Türk Lehçeleri

afgn. Börü karısa çıkancıl bolot. **kerk.** Kurt kocalınca köpeklere mezzak olu.

balk. Kocalanmış kurt, çüpeğin maskarası olur. **kırm.** Kurt kartaysa itlerge maskara bolur.

başk. Bürküt kartayha, sıskan da avlay almay. **kklp.** Burkit kartaysa, tışkan avlaydı.

bbck. Kurt kocayınca çakalların maskarası olur. **krçy.** Börü kart bolsa cubrançı bolur.

dbrc. Kurt kartaysa itlerge maskara bolur. **krgz.** Karışkır kartaysa itke külkü.

dirm. Kuut kocayınca köpeen maskarası olur. **kşky.** Kurd karriyanda it gülesi geler.

gazr. Aslan kocalanda kıçına karışka dalaşır. **nogy.** Böri arısa, iytlerge kor bolar.

kary. Kurt kocarsa köpeğini maskarası olur. **özbk.** Böri karısa, kuçukka külgu bolgan./Arslan karısa sıçkaniñ inini paylar.

kazk. Böri kartaysa, iytke külki bolar. **tatr.** Büri kartaysa itler külkisi bula, imiş.

kazr. Kurd kariyanda köpeğe gülünç olar. **trkm.** Gurt karrasa, ite külki.

kbrs. Kurt da kocayınca kuzuların maskarası olur. **uygr.** Böri karısa, itniñ külkisi keler (Çobanoğlu 2004: 369-370).

blgr. Aslan ihtiyarlayınca sıçan deliğini gözetir.

4. Yaşlanmadan Gençliğin Kıymeti Bilmek Gerektiğini Anlatan Atasözleri

Gençlik dönemi, insanın güç ve kuvvetinin yerinde olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde insanlar her türlü işi kolaylıkla ve daha zevkli bir şekilde yaparlar. Bu sebeple yaşlılar, gençlik dönemlerine özlem duyarlar. Gençlik yıllarının çok hızlı geçtiğinin farkındadırlar ve bu nedenle gençlerin vakitlerini iyi değerlendirmesini nasihat ederler. Gençlik yıllarında insan hiç yaşlanmayacağını düşünse de yaşlılık bir gün kapıyı çalar ve insanlar aciz bir hâle düşebilirler. Bu sebeple verimli geçiremedikleri her gün için pişmanlık duyarlar. Zaman herkesi yaşlandırır.

Kutadgu Bilig'de gençliğe olan özlemi dile getiren birçok beyit vardır. Bu beyitler, insanı, gençliğini verimli geçirmesi konusunda ısrarla uyarır:

361 kūsüş tut yigitlik keçer sinde terk

kaçar bu tiriglik neçe tutsa berk

(Gençliğini aziz tut, çabuk geçer; ne kadar sıkı korursan koru, bir gün kaçır)(Arat 1979: 146-147).

370 tatıg erdi barça yigitlik işim

ağu kıldı emdi manga yir aşım

(Gençlikte her işim bir zevkti; şimdi bana yediğim yemek zehir oldu) (Arat 1979: 146-147).

Tiriglikke tatğı süçig can sevinçi

Yigitlik teg edgü yok ermiş ayıttım

(Sordum, gençlik kadar hayata zevk veren, tatlı canı mutlu eden iyi bir şey yokmuş) (Arat 1979: 1072-1073).

Türkiye Türkçesi ve bölge ağızlarında gençliğin kıymetine dikkat çeken atasözleri şunlardır:

Dünya gençten gence, dinçten dince (Aksoy 1970: 251).

Genç yumruk yedirir, ihtiyar kuyruk yedirir (Aksoy 2004: 125).

Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir (Aksoy 1970: 287).

Et kanlı, yiğit canlı gerek atasözünün varyantlarını tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de görmekteyiz:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. *Et kanlı cigit canlı gerek.*

osml. *Et kanlı, yiğit canlı gerek.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

dbrc. *Et kanlı bolsın, cigit canlı bolsın.* **kşky.** *Et kanlı igid canlı.*

kazr. *Et kanlı igid canlı.*

trkm. *Et ganlı gerek, yigit janlı* (Çobanoğlu 2004: 254).

blgr. *Et kanlı, yiğit canlı gerek.*

Genç gelirse işe, yaşlı gelirse aşa çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şu şekildedir:

Çağdaş Türk Lehçeleri

dbrc. *Caşlar kelse başlana, kartlar kelse söz başlana.* **krçy.** *Kart kelse aşha, caş kelse işke.*

kazr. *Cavan işler, koca dişler.* **krgz.** *Karı kelse aşka, caş kelse işke.*

kırm. *Kartlar kelüsin aşka, yaşlar kelüsin işke.* **nogy.** *Kart kelse söze baslar, yav kelse is baslar.*

kklp. *Cigit kelse iske, garrı kelse acka.* **özbk.** *Yaş kelsa işga, kari kelsa aşga (Çobanoğlu 2004: 264).*

kazk. *Jas kelsin iske, karı kelsin aska.*

At kocamayınca kadri bilinmez (Aksoy 2004: 51) atasözünde ise bazı kimselerin yaşlandıktan sonra kıymetinin farkına varıldığına işaret edilmiştir. Yani kıymetin vaktinde bilinmesi gerektiğini anlarız.

Gençlikte birikim yapmanın önemi de atasözlerinden vurgulanan bir diğer konudur. Yaşlılık gelmeden önce insanlar çalışmalı ve kazandıkları paranın bir kısmını biriktirmelidirler. Çünkü yaşlılıkla beraber fiziksel değişimler, sağlık sorunları yahut gücün azalması gibi hususlar yaşlı bir insanın çalışmasına engel olur. Bu sebeple gençlik yılları iyi değerlendirilmelidir. Aksi takdirde yaşlılık döneminde sıkıntılar baş gösterir ve hatta başkalarına yük olunur. Gençliğinde birikim yapan insan yaşlandığı zaman yaptığı birikimi ile geçinir ve başkalarına muhtaç olmaktan kurtulur. Bu durum DLT'de *İnsan kiçigde katıglansa ulgadu sewnür (Küçüklüğünde çalışan, büyüyünce sevinir)* atasözüyle ifade edilir (Ercilasun ve ark. 2018: 311). Birikim yapmanın önemini Yusuf Has Hacıp de vurgulamıştır:

6556 Negü ektim erse anı orgu aılır

Negü ordum erse anın öz süçittim

(Ne ektimse sonunda onu biçtim; ne biçtimse ondan zevk aldım) (Arat 1979: 1076-1077).

Bu konuyu içeren Türkiye Türkçesi standart dilinde ve bölge ağızlarındaki atasözleri şunlardır:

Gençliğine bak, ihtiyarlıkta yak (Aksoy 2004: 124).

Gençlikte para kazan (taş taşı), kocalıkta kur kazan (ye aşı) (Aksoy 1970: 287).

Gençlikten kocalığa pay bırak (Aksoy 2004: 124).

Gençlikte çalışırsan yaşlılıkta rahat edersin atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şu şekildedir:

Tarihî Türk Lehçeleri

oğzt. *Gençlikte taş taşı, kocalıkta kur kazan ye aşı.* **osml.** *Gençlikte yük taşı yaşlanınca ye aşı.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

balk. Gençlikte taş taşı kocalıkta ye aşı.	krz. Emgek kılsañ çaşıñdan, döölöt ketpeyt başıñdan.
dbrc. Çaşlıkniñ kıymeti kartlıkta anlaşılr.	kşky. Cavanlıkda yığ, kocalıkda yiy.
kary. Gençlikte çalış ta kartlıkta ye.	özbk. Yaşlıkdag ğayrat-keksalikda rohat.
kazk. Cavanlıkda pul kazan, kocalıkda kur kazan.	blgr. Gençliğin kıymeti bilinse, ihtiyarlığın şikâyeti azalır.
kerk. Valıgdan yohluğa var, genclikden ihtiyarlığa can sahla.	uygr. Yaşlıgindin işle, keriganda çişle (Çobanoğlu 2004: 264-265).

5. Yaşlılığın İnsana Kazandırdığı Olgunluğu Ve Yaşlılığın Son Demlerini Anlatan Atasözleri

Atasözlerinin bir kısmında büyüğe saygı önemle vurgulanırken bir kısmında da büyüklerin olgun olması ve küçüklerin bazı hatalarını görmezden gelmesi gerektiği vurgulanmaktadır: *Baba olmayan ata kadrini bilmez* (Çobanoğlu 2004: 122). Kişi öncelikle kendine çekin düzen vermelidir. Kendini derleyip toplayan bir insan zaten başta atalarına ve evlatlarına olmak üzere herkese saygılı olacaktır. Bu atasözünün varyantlarını tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de görmekteyiz:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. Ata bolmagan ata kadirin bilmes.

Çağdaş Türk Lehçeleri

afgn. Balam balan bolgondo bilesin.	kşky. Ata olmayan ata kadrini bilmez.
gazr. Ata ana ol, ata ana kadri bil.	kumk. Balalı hadirin balalı bolganda biler.
kazk. Ata-ananıñ kadirin, balalı bolğanda bilersiñ.	özbk. Ata bolmay, ata kadirin bilmas.
kırm. Ana-baba kadrini balañ olğan soñ bilersiñ.	tatr. Ata bulmagan, ata kedirin bilmes.
krçy. Atası bolmagan atanı hayırın bilmez.	trkm. Ata bolmadık ata gadrını bilmez.
krz. Ata-enenin kadirin balaluu bolsoñ bileersiñ.	uygr. Ata bolmigan ata kedrini bilmes (Çobanoğlu 2004: 123).

Eğer büyük kimse kendine düşeni yapmaz ve haddini bilmezse küçüklerin olumsuz davranışlar sergilemesi kaçınılmazdır:

Büyük büyüklüğünü bilmezse, küçük küçüklüğünü bilmez (Aksoy 2004: 74).

Yaşça küçük, tecrübesiz olan kimseler bazen bilerek yahut bilmeyerek hatalar yapabilirler. Bu durumda büyükler affedici olmalıdır:

Küçükler suç işler, büyükler affeder atasözünün de tarihî ve çağdaş lehçelerde varyantları bulunmaktadır:

Tarihî Türk Lehçeleri

kçk. *Ulugluk kıl kiçiklerini bağışla.*

oğzt. *Kiçiler suç işler, ulular bağışlar.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

ahsk. *Küçükler suç işler, büyükler bağışlar.*

kazr. *Kiçikden heta böyyükden ata.*

balk. *Bük küçüğe meramet, küçük büyge hürmet.*

kerk. *Küçükten hata, büyükten ata.*

dbrc. *Balabanga saygı, kişkeneye süygi.*

kırm. *Balabanga saygı, kişkeneye sevgi atadandır.*

gazr. *Kuçikten heta büyükten eta kem olmaz.*

kşky. *Küçük hata eder, büyük i'ta (Çobanoğlu 2004: 375).*

haks. *Uluglarga orın pir, kiçilerge polis çör.*

Belli bir yaşa gelmiş, eski kuvveti tükenmiş, evlatlarını evlendirmiş, artık hayata karşı herhangi bir sorumluluğu kalmamış ve ölümün eşiğinde olan yaşlı kimseler için Türkiye Türkçesi standart dilinde kullanılan atasözleri şunlardır:

Bir ayağı çukurda.

Atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şunlardır:

Tarihî Türk Lehçeleri

osml. *Bir ayağı çukurda.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

btrk. *Bir ayağı çukurda.*

kary. *Bir ayağı yerde, ekincisi gorde.*

dbrc. *Bir ayağı şukırda.*

kbrs. *Bir ayağı çukurda.*

gagz. *Bir ayağı mezarda, bir ayaannan mezar içinde.*

uygr. *Bir puti görde, bir puti yerde (Çobanoğlu 2004: 150).*

blgr. *Bir ayağı çukurda.*

Ununu elemiş, eleğini asmış atasözünün tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. *Unineledi elegini astı.*

osml. *Ununu elemiş eleğini asmış.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

ahsk. *Ununi elemiş, elegini asmış.*

kazr. *Eleyi elenib, halbiri göyden asılıb.*

balk. *Ununi elemiş, elegini asmış.*

kbrs. *Unumu eledim, eleğimi asdim.*

dbrc. *Unıfı elegen, elekni askan.*

kırm. *Unumnu eledim, elegimni astım.*

gazzr. Unumuz elenib, elegimiz
asulub.

blgr. Ununu elemiş eleğini asmış.

kary. Unum eledim, elegim astım.

kşky. Unumu elemiş, kalburumu asmışam (Çobanoğlu 2004:
453).

Yaşını yaşamış, aşını yemiş atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şu şekildedir:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. Aşın aşagan-caşın caşagan.

Çağdaş Türk Lehçeleri

başk. Yaşın yaşägän aşın
aşagan.

kırm. Yaşın yaşagan aşın aşagan.

dbrc. Aşın aşagan, yaşın
yaşagan.

krgez. Aşaarın aşagan, caşaarın caşagan.

kary. Aşın aşagan, yaşın
yaşagan.

tatr. Aşın aşagan, yeşin yeşegen (Çobanoğlu 2004:
470).

Yaş yetmiş, iş bitmiş atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları:

Tarihî Türk Lehçeleri

osml. Yaş yetmiş iş bitmiş.

Çağdaş Türk Lehçeleri

brtk. Yaş yetmiş iş bitmiş.

kırm. Yat yetmiş, gönül onbeş.

dlrm. Yaş yetmiş iş bitmiş.

krgez. Altmış menen cetmiş, abışkanın kurağı.

gagz. Atmış işi, bitmiş.

özbk. Oltmışgaça oşir, yetmişdan soñ yaşir.

kary. Yetmiş-işin bitmiş.

trkm. Yaş yetmiş, iş bitmiş.

kbrs. Yaş yetmiş iş bitmiş.

blgr. Yaş yetmiş iş bitmiş.

kerk. Yaş yetmiş, iş bitmiş.

urml. Altmış, yetmiş çıhmış t'etmiş (Çobanoğlu 2004: 470).

6. Çocukluktan Yaşlılığa İnsanın Kişiliğinin Değişmediğini Anlatan Atasözleri

Yaşlandıkça insan birikim ve tecrübe sahibi olur, olgunlaşır fakat kişiliği değişmez. Anne ve babadan alınan eğitim insanın kişiliğini oluşturur. Eğer kişi iyi bir ahlaki değerler ile büyümüşse hayatı boyunca yaşadığı olaylar onun kişiliğini zedeleyemez. Edip Ahmet Yükneki, Atabetü'l-Hakâyık adlı eserinde hırslı bir kişinin yaşlansa bile hırslının geçmediğini şöyle ifade etmiştir:

Haris toymas acun nengini tirip

Harislik karımas idisi karıp

(*Haris, dünya malını toplar ama doymaz. Sahibi yaşlanır ama harislik kocamaz*) (Çakan 2020: 22).

Türkiye Türkçesi standart dilinde bu konuyu dile getiren atasözleri şunlardır:

Can çıkmayınca (çıkmadan, çıkmadıkça, çıkar) huy çıkmaz. (Huy canın altındadır) (Aksoy 1970: 212).

İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur (Aksoy 1970: 328).

ırk yıllık Kâni, olur mu Yani (Aksoy 1970: 360).

Yedisinde neyse yetmişinde de odur (Çobanoğlu 2004: 473).

Bu atasözünün varyantlarını tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de görmekteyiz:

Tarihî Türk Lehçeleri

osml. *İnsan yedisinde ne ise, yetmişinde de odur.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

balk. *İnsan nedir yedide, odur yetmişte.*

kary. *Altıda akıl bolmasa, altmışta bolmaz.*

başk. *Yetmitegi le sabıy, yetilegi le sabıy.*

kbrs. *Yedisinde neyse yetmişinde da odur.*

btrk. *İnsan yedisinde ne ise, yetmişinde de odur.*

kırm. *Yedisinde ne bolsa yetmişinde odur.*

dbrc. *Neday yedisi, onday yetmiş.*

kşky. *Yeddide bolmayan yetmişinde bolmaz* (Çobanoğlu 2004: 473).

blgr. *Yedisinde neyse yetmişinde odur.*

7. İnsan Yaşlansa Da Gönülün Hep Genç Kaldığını Anlatan Atasözleri

Bir insan fiziksel olarak er ya da geç yaşlanır. Fakat insanın ruhu yaşlanmamaktadır. Genelde yaşlı olsa bile kendini genç gibi hisseden insanlar için kullanılan atasözleri şunlardır:

Vücut kocar, gönül kocamaz (Aksoy 1970: 462).

Gönül yaşlanmaz, vücut yaşlanır.

Atasözlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şunlardır:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. *Kartaysa ten kartaygan can cagınday tepirene cüregin caştagınday.*

oğzt. *Nice eyleyiser könül karımaz./Er garar, könli gararmaz.*

çağt. *Ömür karısa takı köñül karımas.*

osml. *Vücut konar, gönül kocamaz.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

ahsk. *İnsan kocalsa da, yürek kocalmaz.*

kazk. *Ömir kartaysa da, köñil kartaymaydı.*

balk. *Vujut kojar, hönül kojamaz.*

kazr. *Vücüd kocalar könül kocalmaz.*

başk. *Yâşin yâşâgân aşın aşagan.*

dbrc. *Gönül kartamay tok sıylanmay.*

gazr. *Er kocalar, könül kocalmaz.*

baks. *Çiit çiñedir kiri kimirtkee paradır.*

gagz. *İnsan ihtiyarlar, ürek ihtiyarlamaz.*

kerk. *Gevil kocalmaz.*

kırm. *Ten kartaysa, can kartaymaz.*

trkm. *Er garrar, gövün garramaz.*

blgr. *Er kocar, gönül kocamaz.*

uygr. *Ömür kerisimu könül kerimas
(Çobanoğlu 2004: 271).*

Bu bağlamda kullanılan atasözlerinden biri de *İhtiyarın düşkünü, beyaz giyer kış günü* (Aksoy 1970: 320) ifadesidir. Bu atasözünde de ruhun gençliğinden bahsedilir. Fakat bu atasözünün *Eşkiyanın düşkünü, beyaz giyer kış günü* ve *Zarafetin düşkünü, beyaz giyer kış günü* şekli de vardır (Aksoy 1970: 320).

Âşık edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Âşık Veysel'in şu dörtlüğü de bu minvalde manidardır:

Ben kocadım sen genceldin

Başa belâ nerden geldin

Gâhi indin gâh yükseldin

Şimdi oldu turna gönül (Şatıroğlu 2001: 50).

8. Aklın Ölçütünün Yaş Olmadığını, Yaşına Uygun Davranılması Gerektiğini Anlatan Atasözleri

Akl melekesi yaşlandıkça zayıflar. Bazen yaşça büyük birinin mantığa sığmayan işler yaptığını görebiliriz. Bu durum atasözlerimizinde şöyle ifade edilmiştir:

Akil yaşta değil başta (Çobanoğlu 2020: 72).

Akil yaşta değil, baştadır (Aksoy 1970: 131).

Bu atasözlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şu şekildedir:

Tarihî Türk Lehçeleri

dlt. *Tirig esen bolsa tang öküş körür.*

osml. *Akil yaşta değil baştadır.*

altn. *Akil çašta bolmas, basta bolur./Akil
casta tuvul basta.*

çağt. *Akil başda imes yaşdadur.*

Çağdaş Türk Lehçeleri

afgn. *Akil yaşda bolmaz, başda bolar.*

kazr. *Ağıl başda olar, yaşda olmaz.*

balk. *Akil yaşta dildir, baştadır.*

kbrs. *Akil yaşda değil başdadır.*

bbck. *Akil yaşta değil, baştadır.*

kerk. *Akil yaşta döğü baştadı.*

dbrc. *Akil yaşta tuvul, baştadır.*

kırm. *Akil çašta tuvul, baştadır.*

dlrm. *Akil yaşta dil başta.*

kklp. *Akil casta emes, basta.*

gagz. *Kişinin yaşına bahma başına bah.*

krçy. *Akil kartda da, çaşda da tuldü, başdadı.*

haks. Huyga çastañ nimes, pastañ.

hrsn. Äkil yaşda dägil, başsadu.

kary. Akıl çaşta tuvul, başta.

kazk. Akıl casta emes basta.

kşky. Ekil yaşda deyil baştadır.

nogy. Akıl yasta tuvıl, basta.

özbk. Akl yaşta emes, baştadır.

krgez. Akıl çaşta emes başta bolot.

tatr. Akıl yaşta tügel, başta.

trkm. Akıl yaşda bolmaz, başda bolar.

uygr. Ekil yaşta emes, başta.

kumk. Hakıl yaşda bolmas, başda bolur.

blgr. Akıl yaşta değıl, baştadır.

yakt. Öy saaska buolbakka, töböğö baar buolar
(Çobanoğlu 2004: 72-73).

Yaşlı kimselerin yaşına uygun olmayan davranışlarda bulunması toplum tarafından hoş görülmez. Toplumun beklentileri dışında davranış segileyen insanlar toplum tarafından, “yaşından başından utan, kart zampara, saçından sakalından utan, saçından başından utan” gibi sözlerle eleştirilebilir (Çetin 2020: 238). Kocalıkta genç alma el için, yüksek yere harman yapma yel için, dere içine ev yapma sel için (Aksoy 2004: 162) atasözünde de yaşlılara hitaben “kocalıkta genç alma el için” şeklinde bir uyarı vardır. Çünkü yaşlı bir kimsenin genç biriyle evlenmesi toplumun tepkisini de beraberinde getirir.

9. İnsanların Küçük Yaşlarda Eğitilmesi Gerektiğini Anlatan Atasözleri

İnsanoğlu, küçükken her şeyi daha çabuk kavrar ve öğrenir. Bu sebeple çocukların eğitimi küçük yaşlarda sıkı tutulmalıdır ki ileride ahlaklı, becerikli bir insan olabilsin. Aksi takdirde kendi hâline bırakılmış bir insanı sonradan eğitmek mümkün değildir. Bu durum atasözlerimizde şöyle ifade edilmiştir:

Ağaç yaşken eğilir.

Erken yaşta eğitimin gerekliliğini anlatan bu atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şöyledir:

Tarihî Türk Lehçeleri

Itü. Kurug yıgaç egilmes, kurmuş kiriş tüğülmes.

oğzt. Çıbuğu yaş iken eğmek gerek, sonra eğir virmez.

kpçk. İğülür yaş ağaç niçük tileseñ, kuru igri ağaç otsuz tüzelmes.

osml. Çıbuk/ağaç yaş iken eğilür.

altn. Ağaç çaş ekende iyilir./Ağaç çaşlay iyilir.

Çağdaş Türk Lehçeleri

başk. Ağastı yas sağında bök./Kuru ağas eyelmes.

kazk. Kurgak ağaş iilmeydi, kıska cip kürmelmeydi.

krçy. Çıbıklıkda büğülmeyen, kazıklıkda büğülmez.

çuvş. Havana samrak çuh avasse bögeler.

blgr. Ağaç yaşken doğrulur.

kbrs. Ağaç yaşıkan eğilir.

btrk. Ağaç yaşken eğilir.

kerk. Ağaç yaş iken eğili.

kazr. Ağaç yaş iken eyiler.

dbrc. Ağaç fidan ekende mayışır.

dlrm. Ağaç fidanka eğilii.

bbck. ağaç yaşken eğilir.

gagz. Aaç yaşkan iilir.

gazr. Ağacı yaş iken eyerler.

haks. Ças ağastı huraallah eg./Kizi
kiçigdeñ sığara ügrediledir.

tatr. Çıbık vaktında bökmeñ, zuraygaç
böge almassıñ.

trkm. Çubugı vagtında bük./Agajı
yaşlıkdan eg.

kırm. Terek talında eğili.

balk. Aaç fidan iken bükülür.

krgez. Çaş çıbıkdın iyilgeni, sınganı, çaş cigittin
uyalganı, ölgönü.

kşky. Yaşağaç kırılmaz.

kumk. Çubuğunda iyelmese, kazığında sınmas.

özbk. Kuruk yagaç egilmeydi, kuruğan kiriş
boglanmaydı, tugulmaydı.

tuva. Öl iyaş sıyılbas.

uygr. Yagaçni yaşlıgıda mata./Kuruk yagaç eğilmes
(Çobanoğlu 2004: 60-61).

Çocuğa küçüklükten, kadına baştan öğret atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki varyantları şunlardır:

Tarihî Türk Lehçeleri

altn. Baladi castan, katindi bastan.

çağt. Balanı yaşdin, hatunı başdin.

Çağdaş Türk Lehçeleri

afgn. balanı başta başınan, katındı
baştan çaşınan.

nogy. baladı yastan, kelindibastan.

başk. balanı yaştan tiv, katındı baştan
tiv.

özbk. bolani yoşdan orgat, hatinni boşdan orgat.

dbrc. balanı çaştan, keliñni baştan.

tatr. balanı yeşden öyret, hatınnı başdan öyret.

kazk. balanı jastan, éyeldi bastan.

trkm. çaganı yaştan, ayalı başdan.

kırm. bike tıysan baştan, bala tıysan
haştan.

uygr. balini yaştin, hatunni baştin öget
(Çobanoğlu 2004: 185).

Yine bu bağlamda olan atasözlerinden biri de *Kart meşe bükülmez* (Aksoy 2004: 153) ifadesidir. Meşe, gövdesi oldukça kalın, dayanıklı bir ağaçtır ve bu atasözünde yaşlı bir kimseye benzetilmiştir. Yani tecrübeli, hayatın gerçekleriyle yüzleşmiş bir insanı alt etmeye yahut korkutmaya çalışmak boşuna bir çabadır. Bu atasözündeki benzer ifadeleri DLT’de de görmekteyiz:

Kurug yıgaç egilmes kurmuş kiriş tügülmes (Kuru ağaç eğilmez ve kurulmuş yay kirişi düğümlemez) (Ercilasun ve ark. 2018: 98).

Karı öküz balduka korkmas (Yaşlı öküz baltadan korkmaz) (Ercilasun ve ark. 2018: 522).

Zamanında maddi ve manevi olarak iyi donatılmayan gençler çalışmak yerine büyüklerinin birikimlerini tüketirler. Bu konu ile ilgili bölge ağızlarındaki atasözleri şunlardır:

Kart kazanır, kartal yer (Aksoy 2004: 153).

Kart kazanır, kartaman güvenir (Aksoy 2004: 153).

Sonuç

Yaşlı ve yaşlılık ile ilgili birçok kelimeyi ilk Türkçe metinlerden itibaren bütün tarihî Türk lehçelerinde çeşitli şekillerde görmekteyiz. Köktürk dönemi metinlerinde *ödsik, ötülüg*; Uygur metinlerinde *kart, kurta, kurtğa, yaşlağ, yaşlığ, karı, harı, karığ, abuça, karı-, harı-, uluğad-*; Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise *karı, koca, awıçga, awıçka, karılık, avuçkalık, uluğluk, uluğlukluk, karı-, karıt-*; Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaşlılık ile ilgili *karı, karıcuk, karıçuk, koca, kocacık, kocalık ululuk; karı-, kocal-, kocat-, ulal-, yaşta-*; Harezmi Türkçesi'nde *karı, kart, karılık, kartlık, karı-, karta- ulğar-, ulğay-*; Kıpçak Türkçesinde *karı-, karı bol-, kartay-, akar-, mona-, qarı-*; çağdaş lehçelerde *keri-, karı-, karta-, koca-, kocal-, koja-, garra-* gibi.

Yaşlılık ile ilgili atasözlerini ise ilk defa Uygur Türkçesi metinlerinde görmekteyiz. Köktürk metinlerinde atasözlerinin ve deyimlerin kullanımı sınırlı olduğu için yaşlılık ile ilgili herhangi bir atasözü yoktur. Uygur Türkçesi döneminde ise yaşlılık olgusunu içeren 6 adet atasözü yer almaktadır. Fakat bu atasözlerinde genellikle yaşlılık olgusuna karşı olumsuz bir yaklaşım söz konusudur: *İt karı bolsar yatıp ürür* (İt ihtiyarlarsa, yatıp havlar), *Teve karı bolsar bunçal bolur* (Deve ihtiyarlarsa, bunar). Görüldüğü gibi bu dönemdeki atasözleri daha çok yaşlılığın getirdiği zayıflıkları öne çıkararak olumsuz bir yaklaşım sergilemektedir.

Karahanlı döneminde ise yaşlılık bağlamında DLT ve Kutadgu Bilig bize kıymetli malzemeler sunmaktadır. Kutadgu Bilig'de yaşlılığın zayıflıklarını ve fiziksel değişimi ele alan birçok beyit bulunmaktadır. DLT'de de yaşlılığın olumsuz yönlerini ele alan yalnızca *Arslan karısa sıçgan ün küdezür (Aslan yaşlanınca, sıçanın deliğini gözetler ki onu alsın)* atasözüdür. Bu dönemde yaşlılık olgusuna karşı olumsuz bakışın yer aldığı beyitler ve atasözü olsa da İslamiyet'in kabulü ile birlikte yaşlıya, yaşlılığa bakış açısının olumlu yönde değiştiğini görürüz. *Karı sawı kalmas kağıl bağı yazılmas (Yaşlının sözü ihmal edilmez, tutulur)* gibi yaşlıya saygının ifade edildiği atasözü buna güzel bir örnek teşkil eder. Bu durum, toplumun değişmeye başlayan algısını görmemiz için bizlere fırsat sunar.

1. Tespit edilen atasözleri içerisinde yaşlı sözünün önemini vurgulayan 9 atasözü tespit edilmiştir. Yaşlıların tecrübelerinden hareketle bizlere tavsiye ettikleri sözler, gençlerin yönlerini belirlemede önemlidir. Yaşlı sözünü dinlemenin önemi DLT'de de *Karı sawı kalmas (Yaşlının sözü ihmal edilmez, tutulur)* şeklinde vurgulanmıştır. Yaşlıların sözlerine önem vermeyenler için *yabana atıl-, yorul-, kadaya rastla-, üre üre kal-, uluyakal-, ulu-* gibi olumsuz fiiller kullanılmıştır. Yani burada büyük sözüne itibar etmeyen bir insanın mutlaka olumsuz durumlarla karşılaşacağı ifade edilmiştir. Fakat *Büyüğün sözünü dinle, gittiği yoldan gitme* atasözünde ise büyük sözünü dinlemenin önemi vurgulanmakla beraber onu izlemenin ve her davranışını örnek almanın çok da doğru olmadığı vurgulanır. Çünkü büyükler de hata yapabilirler. Her ne kadar yaşlı sözünün dinlenilmesi genel kanaat olarak işlenmişse de *bir senden*

büyüğün, bir de senden küçüğün sözünü dinle (Aksoy 1970: 199) atasözünde küçük sözü dinlemenin de bize fayda sağlayabileceği ifade edilmiştir. Yaşlı sözünün önemini vurgulayan 9 atasözünden 3 tanesinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de varyantları bulunmaktadır. Örneğin *Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar* atasözünün, diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde **kpçk**. *Her kim öğüt işidip tutmasa melametka tuş bolur*, **osml**. *Atalar sözün dutmayı yabana atılır*; **tatr**. *Olılarınñ süzin totmasañ, olaygançı igilik kürmessiñ*, **balk**. *Ulu sözü dinleyen, yüce daa aşar* gibi birçok varyantı bulunmaktadır. Bu varyantlardan da hareketle hem geçmişte hem de bugün Türk dünyasında yaşlı sözüne önem verildiğini, ihmal edildiği takdirde olumsuz durumlarla karşılaşacağını anlamaktayız.

2. Atadan görülenin yapılmasını konu edinen 5 adet atasözü tespit edilmiştir ve hepsinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde varyantları bulunmaktadır. Örneğin *Baş nereye giderse ayaklar da oraya gider* atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde **osml**. *Baş gidince ayak payidar olmaz./Ayağı baş yürütür*; **kırm**. *Baş kayda ketse ayak da onda keter* gibi varyantları bulunmaktadır. Bu konuyu ele alan atasözlerinin hepsinin hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde çeşitli varyantlarının bulunması bu konunun önemini gözler önüne sermektedir.

3. Türkiye Türkçesi standart dilinde, yaşlılığın getirdiği zayıflıkları ele alan 6 adet atasözü yer almaktadır. Bu konuyu ilk olarak ele alan atasözlerine ise Uygur Türkçesi metinlerinde rastlamaktayız. Bu dönem metinlerinde yaşlılık bağlamında 6 adet atasözü belirlenmiştir. Örneğin *Ud kararı bolsar murañın bolur* (Sığır ihtiyarlarsa, ahlaksızlaşır) atasözünde olduğu gibi diğer 5 atasözünde de yaşlılığın getirmiş olduğu zafiyetlere olumsuz bir tutum söz konusudur. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bu konuyu ele alan atasözlerinin bir tanesinin varyantı mevcuttur. Örneğin *Kurt kocayınca ite maskara olur* atasözünün, **dltü**. *Arslan karısa sıçgan ün ködezür*, **osml**. *Kurd kocayınca köpeğñ maskarası olur*; **kırm**. *Kurt kartaysa itlerge maskara bolur*, **kbrs**. *Kurt da kocayınca kuzuların maskarası olur* gibi pek çok varyantı bulunmaktadır. Bu varyantlara bakıldığında her lehçenin kendine yakın kelimeyi kullandığını görürüz. Yani kurt yerine *arlan*, *börü*, *bürkit*, *kişi*; it yerine ise *çüpek*, *köpek*, *çakal* gibi kavramlar kullanılmıştır. Kavramlar lehçeden lehçeye değişiklik gösterse de algının Türk coğrafyasında çok da değişmediğini görmekteyiz.

4. Gençlik, insan ömrünün en verimli dönemidir. Türkiye Türkçesi standart dilinde, gençliğe verilen önemin ifade edildiği 10 adet atasözü yer alır. İnsan, gençliğin verdiği enerjiden yararlanmalı hem maddi hem de manevi açıdan kendisine katkı sağlamalıdır. Aksi takdirde derin bir pişmanlığın içine düşebilir. Çünkü yaşlılık ile beraber birçok davranış sınırlanmaktadır. Kutadgu Bilig'de yer alan pek çok beyit gençliğin iyi değerlendirilmesi konusunda bizleri uyarmaktadır. Tarihî ve çağdaş lehçelerde de bu konuyu ele alan atasözlerinden 3 tanesinin varyantı bulunmaktadır. Örneğin *Et kanlı, yiğit canlı gerek* atasözünün **altn**. *Et kanlı cigit canlı kerek*; **kazr**. *Et kanlı igid canlı* gibi varyantları mevcuttur. Ayrıca gençlik döneminde maddi birikim yapmanın önemi de yine atasözlerinde vurgulanmıştır. Birikim sağlayan kişi yaşlılık döneminde maddi açıdan sıkıntı çekmeyecektir. Bu konuyu DLT'de *İnsan kiçigde katıglansa ulgadu sewnür* (*Küçüklüğünde çalışan, büyüünce sevinir*) atasözünde de görürüz. Aynı şekilde hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde bu konuyu ele alan atasözlerinin varyantları bulunmaktadır. Örneğin *Gençlikte çalışırsan yaşlılıkta rahat edersin* atasözünün **oğzt**. *Gençlikte taş taşı, kocalıkta kur kazan ye aşı*, **özbk**. *Yaşlıkdag ğayrat-keksalikda rohat* gibi.

5. Atasözlerinin bir kısmında büyüğe saygı vurgulanırken bir kısmında da büyüklerin olgun olması ve küçüklerin bazı hatalarını görmezden gelmesi gerektiği vurgulanır. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi standart dilinde 7 adet atasözü vardır ve bunlardan 6 tanesinin tarihî ve çağdaş lehçelerde varyantı bulunmaktadır. Örneğin *Küçükler suç işler, büyükler affeder* atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde **kpçk. Ulugluk kıl kiçiklerni bağışla; kşky. Küçük hata eder, büyük i'ta** gibi varyantları vardır. Ayrıca hayata karşı herhangi bir sorumluluğu kalmamış yaşlı kimseler için kullanılan *bir ayağı çukurda, ununu elemiş eleğini asmış, yaşını yaşamış aşını yemiş, yaş yetmiş iş bitmiş* gibi kalıp ifadelerin tüm Türk coğrafyasında hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde pek çok varyantının bulunması dikkati çekmektedir.

6. Çocukken kazanılmış olan kişilik, ömrün sonuna kadar devam eder. Bir kimsenin tecrübesi ve bilgisi artsa bile huyu kalıcıdır. Türkiye Türkçesi standart dilinde kişiliğin değişmemesini ele alan 4 atasözü vardır. Atabetü'l-Hakayık'ta geçen *Haris toymas acun nengini tirip Harislik karımas idisi karıp (Haris, dünya malını toplar ama doymaz. Sahibi yaşlanır ama harislik kocamaz)* atasözü bu duruma örnektir. Bu konuyu ele alan atasözleri arasında *Yedisinde neyse yetmişinde de odur* atasözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde **osml. İnsan yedisinde ne ise, yetmişinde de odur; başk. Yetmitegi le sabıy, yetilegi le sabıy** gibi pek çok varyantı bulunmaktadır.

7. İnsanların fiziksel olarak yaşlanması kaçınılmazdır. Fakat bazı kimselerin ruhu gençtir. Her ne kadar yaş almış olsalar bile gönülleri yaşlanmaz ve genç kalır. *Gönül yaşlanmaz, vücut yaşlanır* atasözünün diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de **çağt. Ömür karısa takı köñül karımas; kırm. Ten kartaysa, can kartaymaz** gibi varyantları vardır.

8. İnsan erken yaşta çok rahat eğitilebilir. Fakat yaşını almış birini eğitmek oldukça güçtür. Bu konuyu ele alan *Ağaç yaşken eğilir* atasözünün tarihî ve çağdaş lehçelerde **dlt. Tirig esen bolsa tang öküş körür; gagz. Kişinin yaşına bahma başına bah** gibi varyantları mevcuttur.

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde yaşlı ve yaşlılık kavramını ele alan 52 atasözü tespit edilmiş olup bu atasözlerinde yaşlı ve yaşlılığa %78.8 oranında olumlu (41); %21.2 oranında da olumsuz (11) bir bakış açısı olduğu görülmektedir. Genel itibariyle yaşlıya değer verilmesi, hürmet gösterilmesi, sözlerinin dinlenilmesi gerektiğini vurgulayan atasözlerimiz yoğunluktadır.

Art zamanlı ve eş zamanlı olarak baktığımızda ise bu durumun yalnızca Türkiye'deki atasözlerine özgü olmadığını bütün Türk dünyasında benzer algının olduğunu söyleyebiliriz. *Yaşlı/yaşlılık* kavramı ile ilgili ilk kelimelere Köktürk metinlerinde «ödsik, ötülüg»; atasözlerine ise ilk defa Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanır (6 adet). Şimdilik bu dönem atasözlerinde ortak mesaj, yaşlılığa zayıflık ve acziyet boyutuyla bakış açısının olumsuz olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin İslam dairesi içine girdikten sonra yaşlı ve yaşlılığa bakışının büyük oranda olumlu yönde değiştiğini atasözlerine bakarak söylemek mümkündür.

1. Tarihi Lehçelerde *Yaşlı* İçin Kullanılan Kelimeler

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHAN	EAT	HAREZM	KIPÇAK	ÇAĞATAY
ödsik	+						
ötülüg	+						
kariğ		+					
karık							+
harı		+					
abuçka		+					
yaşlağ		+					
yaşlığ		+					+
yaşlu							+
kurtğa		+					+
kurta		+					
awiçka			+				
awiçga			+				
karıcuk				+			
karıçuk				+			
kocacık				+			
karı		+	+	+	+		+
kart		+			+		+
koca			+	+			

2. Tarihi Lehçelerde *Yaşlılık* İçin Kullanılan Kelimeler

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHAN	EAT	HAREZM	KIPÇAK	ÇAĞATAY
avuçkahk			+				
uluğluk			+				+
uluğlukluk			+				
kocalık				+			
ululuk				+			
kartlık					+		
karılık			+		+		
karılığ							+

3. Tarihi Lehçelerde Yaşlanmak İçin Kullanılan Kelimeler

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHAN	EAT	HAREZM	KIPÇAK	ÇAĞATAY
karı-	+	+	+	+	+	+	+
karık-							+
karıla-							+
harı-		+					
ul(u)ğa-							+
uluğad-		+					
karıt-			+				
kocal-				+			
kocat-				+			
ulal-				+			+
yaşta-				+			
ulğar-					+		
ulğay-					+		
karta-					+		
karı bol-						+	
qarı-						+	
kartay-						+	
akar-						+	
mona-						+	

Kısaltmalar

dlt: Dîvânu Lugâti't-Türk

kpçk: Kıpçak Türkçesi

altn: Altınordu Türkçesi

çağt: Çağatay Türkçesi

ogzt: Oğuz Türkçesi

osml: Osmanlı Türkçesi

afgn: Afganistan Türkçesi

ahsk: Ahıska Türkçesi

alty: Altay Türkçesi

balk: Makedonya-Kosova Türkçesi

başk: Başkurt Türkçesi

bbck: Suriye-Bayır bucak Türkçesi

blgr: Bulgaristan Türkçesi

btrk: Batı Trakya Türkçesi

çuvs: Çuvaş Lehçesi

dbrc: Dobruca Türkçesi

hrsn: İran-Horasan Türkçesi

kary: Karay-Kırımçak Türkçesi

kazk: Kazak Türkçesi

kazr: Kuzey Azerbaycan Türkçesi

kbrs: Kıbrıs Türkçesi

kerk: Musul-Kerkük Türkçesi

kklp: Karakalpak Türkçesi

krçy: Karaçay-Malkar Türkçesi

krgz: Kırgız Türkçesi

kırm: Kırım Tatar Türkçesi

kşky: Kaşkay Türkçesi

kumk: Kumuk Türkçesi

nogy: Nogay Türkçesi

özbk: Özbek Türkçesi

tatr: Kazan Türkçesi

trkm: Türkmen Türkçesi

dlrm: Deliorman Türkçesi

tuva: Tuva Türkçesi

gagz: Gagavuz Türkçesi

urml: Urumlu (Urum) Türkçesi

gazr: Güney Azerbaycan Türkçesi

uygr: Uygur Türkçesi

haks: Hakas Türkçesi

Kaynaklar

- Aksan, Doğan. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım. (1970). *Atasözleri Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi
- Aksoy, Ömer Asım. (2004). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akyalçın, Necmi. (2012). *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz – Tanıklı Sözlük*. Ankara: Erdem Matbaası.
- Arat, Reşit Rahmeti. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti. (1959). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks. (Haz. Kemal Eraslan)*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: TTK Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti. (2008). *Kutadgu Bilig - Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Çakan, Ayşegül. (2020). *Edib Ahmed Yüknê Atabetü'l-Hakayık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet ve Akkoyunlu, Ziyat. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- İnan, Abdülkadir. (2017). *Tarihte ve Bugün Şamanizm - Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1989). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Naskali, Emine Gürsoy. (2020). *Yaşlılık Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şatıroğlu, Veysel. (2001). *Dostlar Beni Hatırlasın – Âşık Veysel Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tan, Nail. (2014). *Su Küçüğün, Söz Büyüğün” Atasözüyle İlgili Doğrular, Yanlışlar*. Türk Dili Dergisi.
- Wilkins, Jens (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Universitätsverlag Göttingen.